

فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین

Print ISSN: 2717- 1469
Online ISSN: 2717 – 1477

ISC.SID.NOORMAGZ.MAGIRAN
GOOGLESCHOLAR.ENSANI
www.jaml.ir

سال پنجم، شماره هفدهم،
صفحات ۸-۱

ویژگی ظهنویسی و قبض اقباض اسناد تجاری در خصوص مسئولیت تضامنی و عدم مسئولیت انتقال دهنده

کارشناس ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رباط کریم

امیررضا مصحفی

کارشناس ارشد حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رباط کریم

حمیدرضا مصحفی

چکیده

ظهنویسی یکی از راه های انتقال اسناد تجاری می باشد که با امضاء کردن ظهر اسناد انتقال رخ می دهد و نیاز به هیچ گونه هزینه و تشریفات ندارد و هر چقدر پشت این اسناد تجاری امضاء داشته باشد ارزش و اعتبار آن بیشتر خواهد بود. در برات اولین انتقال با ظهنویسی است و کسی که با ظهنویسی اسناد تجاری را انتقال دهد دارای مسئولیت تضامنی خواهد بود. این پژوهش با رویکردی توصیفی- تحلیلی به این نتیجه رسیده است علی رغم ماده ۳۰۹ قانون تجارت که بیان کرده، مقررات راجع به برات در مورد سفته نیز لازم الرعایه است ولی اولین انتقال در سفته با قبض اقباض نیز رخ می دهد که همین امر سبب عدم مسئولیت انتقال دهنده خواهد بود و دو دستگی را در قانون تجارت ایجاد کرده است. بنابراین، هدف پژوهش پیش رو رفع این دو دستگی و پایبند بودن به مواد قانونی است.

ظهنویسی، قبض اقباض، مسئولیت تضامنی، عدم مسئولیت

واژگان کلیدی:

طبقه بندی JEL: فقه - حقوق - جزا و جرم شناسی - حقوق بین الملل - حقوق خصوصی

Scientific Journal of Modern
Jurisprudence and Law

Print ISSN: 2717- 1469
Online ISSN: 2717 - 1477

Profile in ISC,SID, Noormags,
Magiran, Ensani,
GoogleScholar
www.jaml.ir

fifth year, Issue 17

Pages 1-8

Features of endorsing and receipt of commercial documents regarding joint liability and non-liability of the transferor

Amirreza Moshafi Master of Private Law, Islamic Azad University, Robat Karim Branch

Hamidreza Moshafi Master of Private Law, Islamic Azad University, Robat Karim Branch

Abstract

Endorsement is one of the ways to transfer commercial documents, which occurs with the signing of transfer documents and does not require any fees and formalities, and the more value and validity of the signature behind these commercial documents, the more valuable it will be. In the bill of exchange, the first transfer is by endorsement, and the person who transfers commercial documents by writing will be jointly liable. This research has come to this conclusion with the analytical-descriptive law, due to Article 309 of Commerce, which states that the rules related to bills of exchange are also required to be followed in the case of promissory notes, but the first transfer in the promissory note also occurs with a bill of exchange, which causes a lack of responsibility. . will be the transferor and has created two divisions in the commercial law. Therefore, the aim of the upcoming research is to solve these two problems and adhere to the legal provisions.

Keywords: Endorsement, Receipts, Joint liability, lack of responsibility

JEL Classification: Jurisprudence - Law - Criminal and Criminology - International Law - Private Law

مقدمه

چرا برای تعهدات بانکی مثل اخذ وام و یا تعهدات دانشگاهی و... از سفته استفاده می کنند؟ این در حالی است سفته همانند چک و برات وسیله پرداخت است. در این به بررسی این موارد خواهیم پرداخت.

۱_ اهمیت اسناد تجاری

این اسناد باعث کاهش هزینه تجارت تاجر می شود، زیرا تاجری که خرید و فروش می کند برای پرداخت ثمن معامله می تواند چک بکشد و دیگر لزومی ندارد که به جای چک پول نقد بدهد و هزینه حمل و نقل و پول و شمارش و امنیت (بیمه کردن) پرداخت پول را متحمل شود. و همچنین در تجارت بین الملل نیز استفاده از اسناد تجاری باعث تسهیل روابط تجاری می شود مثلاً: یک تاجر ایتالیایی به عنوان بایع مبیعی را ارسال می کند و یک برات هم می فرستد تا مشتری ایرانی آن را قبول کند و خریدار ایرانی پیش از اینکه مبیع را در دست بگیرد آن را امضاء می کند و فروشنده ایتالیایی می تواند آن را به کسی دیگر در ایران بدهد و دین خویش را پرداخت کند و سرعت در تجارت هم افزایش می یابد. (اسکینی، ۱۳۷۱: ۷۸-۷۹)

اسناد تجاری «دسته ای از اسناد هستند که در انواع معاملات تجاری، استفاده می شوند و دسته ای از آن ها وسیله ای هستند که معاملات غیر نقدی را تسهیل می کنند، به عبارتی، در معاملات جانشین پول نقد شده و پرداختی معاملات غیر نقدی، توسط آن ها صورت می گیرد». بر همین اساس، اسناد تجاری به دو دسته اسناد تجاری عام و اسناد تجاری خاص تقسیم بندی می شوند که در ادامه به توضیح هر یک خواهیم پرداخت.

یکی از خصوصیات اسناد تجاری این است که قابل ظهرنویسی هستند و سایر اسناد این خاصیت را دارا نمی باشند. قانون تجارت ایران بدون آنکه ظهرنویسی را تعریف کند، در ماده ۲۴۵ مقرر کرده است «انتقال برات به وسیله ظهرنویسی به عمل می آید» اما این نکته ضروری است که تنها راه انتقال برات از طریق ظهرنویسی نیست بلکه اولین انتقال برات با ظهرنویسی می باشد چرا که صدور برات در وجه حامل ممنوع است ولی انتقال های بعدی برات در قالب قبض و اقباض می تواند رخ دهد. (اسکینی، ۱۳۹۸: ۱۰۵)

در حقوق ایران، قانون گذار به ظهرنویسی اعتنای چندانی نکرده و فقط چهار ماده را به آن اختصاص داده است که عبارت اند از مواد ۲۴۵ تا ۲۴۸ قانون تجارت. ماده ۲۴۹ قانون تجارت نیز در مورد مسئولیت تضامنی ظهرنویس صحبت کرده است. (اسکینی، ۱۳۹۸: ۱۰۶) باید توجه کرد هر چقدر اسناد تجاری در گردش باشند و پشت این اسناد امضاء داشته باشد ارزش و اعتبار آن بیشتر می شود «در اسناد عادی مثل سند ملک هر چقدر در گردش باشند بی اعتبارتر می شوند زیرا یکی از معاملات باطل باشد بقیه معاملات هم باطل می شود» (صفایی، ۱۳۷۵: ۹۰)

بنابراین اگر به دنبال اعتبار بیشتر برای اسناد تجاری هستیم چرا همانند اولین انتقال در برات که در وجه حامل ممنوع است و باید با ظهرنویسی انجام شود برای اولین انتقال در سفته علی رغم وجود قانون، با قبض اقباض انتقال صورت می گیرد؟

۱-۱_ اسناد تجاری عام

اسناد تجاری در معنای عام^۱، شامل هر سندی که در مبادلات تجاری، یعنی مبادلات ناشی از اعمال تجاری موضوع مواد ۲ و ۵ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ مورد استفاده قرار گرفته، می باشد. به طور مثال: می توان به چک- سفته- برات- اوراق سهام- اوراق قرضه- ضمانت نامه بانکی و... اشاره کرد. (اخلاقی، ۱۳۵۶: ۵۰-۸۳)

۱-۲_ اسناد تجاری خاص

اسناد تجاری خاص^۲، اسنادی هستند که معرف کارکرد اصلی خود هستند. به عبارتی دیگر همانطور که در مباحث پیشین مطرح گردید، اسنادی هستند که جانشین پول نقد در معاملات می گردند و معرف حق دینی حال یا با وعده می باشند. سه سند برات، چک و سفته از مصادیق بارز اسناد تجاری در معنا خاص آن هستند. ویژگی های اسناد تجاری خاص به این شرح است (اخلاقی، ۱۳۵۶: ۵۰-۸۳) ۱. این اسناد، قابل معامله و نقل و انتقال هستند. به عنوان مثال: می توان چک را ظهر نویسی کرد و به فرد دیگری انتقال داد (طبق قانون اصلاحی چک مصوب ۱۳۹۹ تنها راه انتقال چک با ظهرنویسی امکان پذیر است چراکه صدور چک در وجه حامل ممنوع شده است و علاوه بر آن ظهرنویسی چک هم در وجه حامل ممنوع است).

۲. این اسناد رسمی نیستند. زیرا مطابق ماده ۱۲۸۶ قانون مدنی «اسنادی که در اداره ثبت اسناد و املاک و یا دفاتر اسناد رسمی یا در نزد سایر مأموران رسمی، در حدود صلاحیت آن ها و بر طبق مقررات قانونی تنظیم شده باشند، رسمی است» بنابراین، با توجه به اینکه این اسناد توسط مقامات مذکور تنظیم نشده اند، از دایره اسناد رسمی، خارج می باشند با این حال، قابلیت ارائه و طرح دعوا در محاکم را دارند.

۳. این اسناد، معرف تعهدی حال یا مدت دار می باشند بر همین مبنا، بدهکار مکلف به پرداخت دین خود در موعد مقرر است.

۴. این اسناد، معرف مبلغی پول هستند که هر سند تجاری خاص، بسته به وجهی که در آن درج شده نشان دهنده مبلغی پول است که دارنده می تواند اقدام به وصول آن، از بانک محل علیه نماید.

۵. صدور این اسناد فقط مختص تجار نیست بلکه افراد عادی هم می توانند این اسناد را جای وجه نقد صادر کنند.

۲_ شرایط شکلی ظهرنویسی

به موجب ماده ۲۴۶ قانون تجارت: «ظهرنویسی باید به امضاء ظهرنویس برسد. ممکن است در ظهرنویسی، تاریخ و اسم کسی که برات به او انتقال داده می شود، قید گردد»

^۱ اسناد تجاری عام نظیر اوراق قرضه و برگه سهام می باشد و در مبادلات ناشی از اعمال تجاری به کار می روند.

^۲ چک- سفته و برات انواع سندهای تجاری در معنا خاص می باشند که جایگزین پول نقد، در معاملات می شوند.

امضاء بدون قید اینکه متعلق به ظهرنویس می باشد روی برگه برات باشد باید آن امضاء را ضمانت دانست. (اسکینی، ۱۳۸۶: ۱۰۹ و ۱۲۰)

ظهرنویسی هم می تواند در وجه شخص معین یا حواله کرد باشد و هم در وجه حامل اما نکته این است که اولین انتقال در برات و سفته با ظهرنویسی در وجه شخص معین است و انتقالات بعدی می تواند در وجه حامل و با قبض و اقباض باشد. طبق قانون اصلاحی چک مصوب ۱۳۹۹، تنها راه انتقال چک ظهرنویسی در وجه شخص معین یا حواله کرد می باشد.

ماده ۲۴۶ قانون تجارت قید تاریخ ظهرنویسی را اختیاری دانسته است و اهمیت قید تاریخ ظهرنویسی در این است که اولاً ظهرنویس در تاریخ ظهرنویسی اهلیت داشته یا نه دوماً در بحث تسلسل ظهرنویس ها اهمیت دارد زیرا هر ظهرنویس می تواند به ظهرنویس ماقبل از خودش رجوع کند و تاریخ ظهرنویسی این توالی را مشخص می کند. (ستوده تهرانی، ۱۳۴۷: ۵۷ و اخلاقی، ۱۳۶۸: ۱۱۸)

۳- شرایط ماهوی ظهرنویسی

برای هر عمل حقوقی نیاز به قصد انشاء و رضایت داریم و ظهرنویسی نیز یک عمل حقوقی است^۱. همچنین این نکته قابل ذکر است که تمام اسناد تجاری باید بدون قید و بند شرط باشد و الا باطل است در حالی که ظهرنویسی مشروط

بنابراین، امضاء ظهرنویس در ورقه برات، به مفهوم رضایت او به انتقال برات است. مع ذلک، برخلاف مورد صدور، ظهرنویسی فقط با امضاء ظهرنویس معتبر است و مهر او موجب انتقال برات نیست. (اسکینی، ۱۳۹۸: ۱۰۷)

سوال عمده ای در مورد امضاء ظهرنویس مطرح می شود، آیا ظهرنویسی باید در پشت ورقه برات انجام شود و ظهرنویسی روی برگه برات ممکن نیست؟

اقلیت حقوقدانان معتقدند که ظهرنویسی باید پشت ورقه برات باشد در غیر این صورت ظهرنویسی محسوب نمی شود. (ستوده تهرانی، ۱۳۴۷: ۵۰ و اعظمی زنگنه، ۱۳۵۱: ۲۲۹) اما اکثر حقوقدانان معتقدند که ظهرنویسی در اکثر موارد در پشت ورقه ی برات منعکس می شود و در واقع علت اینکه پشت برات و سفته و چک سفید است به خاطر این است که در آن ظهرنویسی انجام شود اما این که اغلب پشت برگه برای ظهرنویسی استفاده می شود نباید باعث شود که ظهرنویسی صرفاً در پشت برگه اسناد تجاری قابل قبول باشد زیرا از آنجایی که این اسناد ذاتاً قابل نقل و انتقال از طریق ظهرنویسی هستند بنابراین تفاوتی نمی کند که روی برگه اسناد تجاری انجام شود و یا پشت آن اما باید توجه کرد در صورتی که ظهرنویسی روی ورقه برات یا چک و یا سفته انجام شود باید تصریح کنیم که امضاء متعلق به ظهرنویسی است چون روی ورقه ی برات ظهرنویسی تعیین نشده است و اگر

۱. در واقع خصیصه اسناد براتی این است که تا تسلیم نشوند رضایت امضاء کننده کامل نیست. این قاعده در خصوص ظهرنویسی و قبول و ضمانت این اسناد هم صدق می کند.

نکته حائز اهمیت که باید به آن پرداخت اصل استقلال امضائات است. بر اساس این اصل امضاء یا تعهد هر یک از مسئولان اسناد تجاری مستقل از امضاء یا تعهد سایر مسئولین می باشد اگر بنا به دلایلی تعهد یکی از مسئولین باطل باشد ارتباطی به دیگر امضا کنندگان ندارد، فرض کنید آقای (الف) چکی صادر می کند و (ب) ظهرنویسی می کند و به شخص (ج) می دهد و (ج) پس از ظهرنویسی به (د) این چک را منتقل می کند اگر (ب) هنگام امضاء چک اهلیت نداشته باشد و با تاجر ورشکسته باشد و یا به هر دلیلی ممنوع التصرف در مال خود باشد و تعهدش باطل باشد ارتباطی به سایر مسئولین ندارد و امضاء هر فرد مستقل از بقیه امضائات می باشد. (اخلاقی، ۱۳۶۹: ۸۹) البته باید گفت اصل استقلال امضائات در مورد ضامن صدق نیست زیرا مسئولیت ضامن همانند مسئولیت مضمون عنه خودش است اگر مضمون عنه بری شود ضامن هم بری می شود. (اسکینی، ۱۳۹۸: ۱۴۴)

مثال فوق الذکر در حقوق مدنی اگر (ب) اهلیت نداشته باشد و به هر علتی تعهدش باطل باشد معاملات بعد از (ب) نیز باطل می باشد اما در حقوق تجارت اگر ۱۲ امضاء بر روی سند تجاری باشد و اگر صادر کننده اهلیت نداشته باشد باعث بی اعتبار کردن بقیه امضائات نمی شود و بقیه اشخاصی که امضاء کرده اند مسئولیت تضامنی دارند، زیرا فرض این است که هر شخص با امضاء خود سندی را به وجود می آورد و تعهد ایجاد می کند.

پذیرفته شده است. (اسکینی، ۱۳۹۸: ۱۱۳) امضاء بیانگر رضایت شخص است در حالی که قبض اقباض بدون امضاء رخ می دهد و نمی تواند رضایت شخص را هویدا کند.

۴_ مسئولیت انتقال دهنده

در ظهرنویسی مسئولیت تضامنی می باشد و مسئولیت تضامنی سنگین ترین نوع مسئولیت است یعنی شخص مسئول پرداخت تمام مبلغ مندرج خواهد بود.

در ظهرنویسی مدت مهم است یعنی اگر قید شده باشد که دارنده در آن تاریخ مقرر به شخص مراجعه کند حال اگر در آن تاریخ مراجعه نکند دیگر ظهرنویس و ضامن ظهرنویس^۲ هیچ گونه مسئولیتی در برابر دارنده نخواهند داشت. برای مثال: شخص (الف) براتی را در وجه شخص (ب) صادر می کند و شخص (ز) به عنوان براتگیر آن را قبول می کند و شخص (ب) با ظهرنویسی برات را به شخص (ج) منتقل می کند و شخص (ج) با قبض اقباض آن را به شخص (د) انتقال می دهد حال اگر شخص (د) در موعد مقرر به مسئولین رجوع نکند دیگر حق مراجعه به آن ها را جز شخص (ز) که وصف تجریدی دارد نخواهد داشت اما اگر در موعد مقرر به مسئولین رجوع کند می تواند به همه آنان رجوع کند و تمام مبلغ را بگیرد اما شخص (ج) مسئولیتی در پرداخت وجه برات نخواهد داشت چون برات را بدون ظهرنویسی منتقل کرده است.

ظهرنویسی در برات متضمن ۲ کار می باشد: ۱. متضمن قبولی ۲. متضمن پرداخت وجه برات. اگر ظهرنویس این ۲ موارد را از خودش سلب کند کان لم یکن خواهد بود. (اسکینی، ۱۳۹۸: ۱۱۹)

نتیجه گیری و پیشنهادات

ماده ۲۲۳ قانون تجارت شرایط شکلی صحت برات را بیان کرده است که در این مورد باید گفت درست است باید شکل و ظاهر این اسناد رعایت شود تا مردم با اطمینان و خیال راحت از این اسناد استفاده کنند ولی سخت گیری بیش از اندازه باعث دوری مردم در استفاده از این اسناد می شود و جای آن از پول استفاده خواهند کرد. یکی از شرایط ماده ۲۲۳ قانون تجارت ذکر نام دارنده برات است. بنابراین، اولین انتقال برات باید با ظهورنویسی باشد نه قبض اقباض این در حالی است که ماده ۳۰۹ قانون تجارت مقرر کرده است: مقررات راجع به برات در مورد سفته نیز لازم است. اما اولین انتقال در سفته با قبض اقباض رخ می دهد که همین امر برخلاف قانون تجارت است و سبب عدم مسئولیت انتقال دهنده می باشد چرا که مسئولیت تضامنی برای شخصی متصور خواهد بود که ظهر سند تجاری را برای انتقال اسناد امضاء کرده باشد. در قانون اصلاحی چک مصوب ۱۳۹۹، قانون گذار به این نتیجه رسید که تنها راه انتقال چک با ظهورنویسی است حتی ظهورنویسی نیز باید سفید امضاء نباشد و اسم شخص ذکر شود. بنابراین این پژوهش دو پیشنهادی را بیان می کند: اولاً برای جلوگیری از دوگانگی در قانون تجارت، طبق ماده ۳۰۹ قانون تجارت که به طور صریح گفته هر آنچه برای برات لازم است برای سفته هم لازم الجرا می باشد، صدور سفته در وجه حامل انجام نشود چرا که اولین انتقال باید از طریق ظهورنویسی باشد نه اینکه بدون نام و از طریق قبض اقباض چرا که باعث عدم مسئولیت انتقال دهنده می شود. دوما سفته نیز مانند برات و چک وسیله پرداخت جای وجه نقد می باشد نه اینکه صرفاً برای تعهدات بانکی مثل اخذ وام و یا تعهدات دانشگاهی ...

استفاده شود چرا که یک برگه سفید نیز می تواند این کار را انجام دهد.

سپاسگزاری

از معاونت محترم پژوهشی به خاطر حمایت معنوی در اجرای پژوهش حاضر سپاسگزاری می شود.
از آقای دکتر عبدالله علیزاده به خاطر بازبینی متن مقاله و ارائه نظرهای ساختاری تشکر و قدردانی می شود.
از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می شود.
نگارندگان بر خود لازم می دانند از آقای دکتر محمد رسول آهنگران به خاطر مطالعه متن مقاله حاضر و ارائه نظرهای ارزشمند سپاسگزاری نمایند.

منابع

- _ اخلاقی، بهروز، (۱۳۵۸). بحثی پیرامون مفهوم اسناد تجاری، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۲۱
- _ اخلاقی، بهروز، (۱۳۶۹). اسناد تجاری در قلمرو حقوق تجارت بین الملل، مجله حقوقی، ش ۱۲
- _ اخلاقی، بهروز، (۱۳۶۸). اسناد تجاری، جزوه درسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران
- _ اسکینی، ربیعا، (۱۳۹۸). حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت).
- _ اسکینی، ربیعا، (۱۳۷۱). مباحثی از حقوق تجارت بین الملل، تهران: نشر دانش امروز
- _ اسکینی، ربیعا، (۱۳۸۶). وضعیت حقوقی ضامن اسناد تجاری در حقوق ایران و فرانسه در تاملاتی در حقوق تطبیقی، مجموعه مقالات تقدیمی به دکتر سید حسین صفائی، تهران: انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران و انتشارات سازمان سمت
- _ اعظمی، زنگنه، (۱۳۵۱). عبدالحمید، حقوق بازرگانی، چ ۴، تهران

- _ ستوده تهرانی، حسن، (۱۳۴۷). حقوق تجارت، ج ۳، تهران:
چاپخانه بهمن
- _ صفائی، حسین، (۱۳۷۵). حقوق مدنی و حقوق تطبیقی، تهران:
نشر میزان
-